BCRCF

Burhan Community Regeneration and Conservation Foundation

for the Agency of Community over Conservation

बर्दिया समुदायका लागि · सोच्नका लागि पुस्तिका

संरक्षण कसको हातमा?

चार सिधा प्रश्नबाट बुझौँ — संरक्षण के हो, कसका लागि हो, कसले गर्ने हो, र सफलताको श्रेय कसले पाउँछ।

१ · संरक्षण के हो?

२ · संरक्षण कसका लागि हो?

३ · संरक्षण कसले गर्ने हो?

४ · सफलताको श्रेय कसले पाउँछ?

बुर्हान समुदाय पुनरुत्थान तथा संरक्षण प्रतिष्ठान (BCRCF)

असार २०८३ · जुलाई २०२६

सुरुमा दुई कुरा

यो पुस्तिका किन?

बर्दियाका जङ्गल, नदी र घाँसे मैदान हाम्रै पुर्खाले जोगाएका हुन्। तर आज संरक्षणको निर्णय समुदायभन्दा टाढा हुन्छ, र त्यसको भार भने स्थानीय बासिन्दाले नै बोक्छन्।

बाघ बढे, गैँडा बढे — यो खबर संसारभर सुनियो। तर त्यही जङ्गलको छेउमा बस्ने परिवारले खेती कुर्दा, गोठ कुर्दा र बाटो हिँड्दा ज्यानको डर बोक्नुपर्‍यो। सोध्ने भने कमै भए — यो सफलता **कसका लागि** हो?

यो पुस्तिका कसैलाई दोष दिन बनाइएको होइन। यो त एउटा सिधा प्रश्न सोध्न बनाइएको हो: **संरक्षणको बागडोर कसको हातमा हुनुपर्छ?** हामी यसलाई भन्छौँ — समुदायको **अभिकर्तृत्व (Agency)**।

यो पुस्तिकाको उद्देश्य बर्दियाका ती बहुसङ्ख्यक स्थानीय बासिन्दालाई जगाउनु हो, जसको राष्ट्रिय निकुञ्जलगायत स्थानीय प्राकृतिक स्रोतमा **प्रत्यक्ष सरोकार छ** — तर तिनै स्रोतबारे हुने निर्णय र तिनमा संलग्न हुने बाटाहरूबाट जो टाढै राखिए। **सामन्ती र औपनिवेशिक शैलीका** संरक्षण तथा व्यवस्थापन अभ्यासले स्थानीयको जीवन मात्र होइन, स्वयं संरक्षण अभ्यासकै भविष्य पनि जोखिममा पारेको छ।

यो पुस्तिका बुद्धिमत्तापूर्ण, रचनात्मक र प्रभावकारी छलफलको झिल्को बन्न चाहन्छ — यस्तो अभियानतर्फ, जसले स्थानीय जनतालाई **इच्छाशक्ति, क्षमता र संस्थागत कार्यक्षमताको** त्यो तहमा पुर्‍याओस्, जहाँबाट न्यायपूर्ण, उत्थानशील र दिगो संरक्षण सम्भव हुन्छ — जैविक विविधता र समुदायको हित, दुवैका लागि।

> **जब निर्णय गर्ने अधिकार समुदायको हातमा हुँदैन, तब संरक्षण सफल देखिए पनि, त्यसको मूल्य स्थानीय बासिन्दाले तिर्नुपर्छ।**

अब चार प्रश्न एक-एक गरी हेरौँ — हरेक प्रश्नले पुरानो र नयाँ सोचबीचको फरक देखाउँछ; कसैको विरोध होइन, सुधारको बाटो।

मूल कुरा

"अभिकर्तृत्व" (Agency) भनेको के?

धेरैले सोच्छन् — रोजगारी, तालिम र केही पैसा दिनु नै सहभागिता हो। तर **सहभागिता** र **अभिकर्तृत्व** फरक कुरा हुन्।

अभिकर्तृत्व (AGENCY) भनेको

आफ्नो जीवन र परिवेश छुने निर्णयहरूमा **जानाजान, सक्रिय भूमिका** खेल्ने सामर्थ्य — अधिकारसँगै **ज्ञान, क्षमता र मान्यता** समेत।

१ **नियत:** आफ्नै उद्देश्य आफैँ तय गर्ने।

२ **दूरदृष्टि:** अगाडिको परिणाम सोचेर योजना बनाउने।

३ **कार्य र नियमन:** योजना आफैँ लागू गर्ने, आफैँलाई अनुशासनमा राख्ने।

४ **आत्म-समीक्षा:** आफ्नै काम केलाएर सिक्ने र सच्याउने।

नेपालका संरक्षित प्रणालीमा समुदायको अभिकर्तृत्व — कमदेखि बढीसम्म →

राष्ट्रिय निकुञ्ज	मध्यवर्ती क्षेत्र	संरक्षण क्षेत्र	सामुदायिक वन
न्यून	सीमित (निकुञ्जकै व्यवहारले अझै खुम्चिएको)	नाम मात्रको साझेदारी	तुलनात्मक रूपमा उच्च

सहभागिता मात्र

अरूको योजनामा बोलाइन्छ; काम गर्न पाइन्छ, तर निर्णयमा हात हुँदैन।

साँचो अभिकर्तृत्व

योजना बनाउने, रोक्ने र बदल्ने सामर्थ्य समुदायकै हातमा — समुदाय निर्णय गर्ने पक्ष।

छोटकरीमा: **अभिकर्तृत्व भनेको घरको चाबी हो** — र चाबीसँगै घर चलाउने जानकारी र साधन। त्यही आधार हुन् — पूर्वसर्त।

गहिरो अर्थ

अभिकर्तृत्वका पूर्वसर्त

अभिकर्तृत्व कुनै घोषणा वा कानुनको एक हरफले मात्र आउँदैन। "अबदेखि समुदायले निर्णय गर्छ" भनेर लेख्दैमा हुँदैन — यसका केही आधार पहिले तयार हुनुपर्छ।

१ **ज्ञान र सूचना:** जङ्गलमा के भइरहेको छ, कस्ता योजना बन्दै छन् — यो जानकारी समुदायसम्म पुग्नुपर्छ। जुन कुरा लुकाइन्छ, त्यसबारे निर्णय गर्न सकिँदैन।

२ **क्षमता र संस्था:** सीप, तालिम, र समुदायले सामूहिक रूपमा निर्णय गर्ने संगठित संरचना (जस्तै संरक्षण परिषद्)।

३ **कानुनी मान्यता:** समुदायको निर्णयलाई सरकार र संस्थाले औपचारिक रूपमा मान्नुपर्छ। मान्यता बिनाको निर्णय सल्लाह मात्र हो — जुन जहिले पनि पन्छाउन सकिन्छ।

४ **स्रोत र साधन:** हरेक कामका लागि अरूको अनुमति कुर्नु नपर्ने गरी, आफ्नै स्रोतमा टेकेर काम गर्न सक्ने आधार।

यी चार आधार बिना, अभिकर्तृत्व नाममा मात्र सीमित हुन्छ।

एउटा इमानदार समीक्षा: मुख्यधाराका संरक्षण निकायहरू — सरकारी होऊन् वा अन्तर्राष्ट्रिय — ले समुदायलाई यी पूर्वसर्त पूरा गर्न, अर्थात् संरक्षणको योजना र निर्णयको बागडोर आफ्नै हातमा लिन तयार पार्न सकेनन् — कतै अन्जान र बेवास्ताले, कतै नियन्त्रण छोड्न नसक्ने पुरानो बानीले। परिणाम: समुदायको भूमिका प्रायः कामदार र लाभग्राहीमै सीमित रह्यो, निर्णयकर्तासम्म पुगेन। यो विगत स्विकार्दा नै अगाडिको बाटो खुल्छ।

त्यसैले पहिलो काम भनेको दोष खोज्नु होइन — **यी पूर्वसर्त सँगै बनाउनु हो।** यो अभिकर्तृत्वले कुनै संस्थालाई हटाउँदैन; बरु सबैलाई एउटै टेबलमा बसाल्छ, जहाँ समुदाय निर्णायक पक्ष हुन्छ, दर्शक होइन।

हाम्रो स्थापित हक

स्वतन्त्र, अग्रिम र सुसूचित सहमति

पूर्वसर्तसँगै जोडिएको एउटा विश्वव्यापी सिद्धान्त छ — **Free, Prior and Informed Consent (FPIC)**, अर्थात् स्वतन्त्र, अग्रिम र सुसूचित सहमति। हाम्रो भूमि, जीविका र भविष्यलाई छुने कुनै पनि निर्णय हुनुअघि, हाम्रो सहमति चाहिन्छ।

क **स्वतन्त्र:** कुनै दबाब, धम्की वा प्रलोभन बिना दिइएको सहमति — मनैदेखिको "हुन्छ"।

ख **अग्रिम:** निर्णय भइसकेपछि जानकारी दिनु सहमति होइन। योजना बन्नुअघि नै समुदायलाई सोधिनुपर्छ।

ग **सुसूचित:** पूरा जानकारी, बुझिने भाषामा — फाइदा मात्र होइन, जोखिम र असर पनि खुलस्त।

सूचना टाँस्नु, हस्ताक्षर बटुल्नु वा औपचारिक भेला गराउनु मात्र सहमति होइन। सहमति भनेको **"हुन्छ" वा "हुँदैन" भन्न पाउने वास्तविक अधिकार** हो — र समुदायले "हुँदैन" भन्दा त्यसको सम्मान हुनुपर्छ।

> **सहमति ढोका हो, अभिकर्तृत्व घर हो — ढोका नखोली घरभित्र पस्न मिल्दैन।**

सम्झनुहोस्: यो कुनै नयाँ माग होइन — संयुक्त राष्ट्रसंघलगायत अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चहरूले आदिवासी तथा स्थानीय समुदायको हकका रूपमा स्वीकार गरिसकेको सिद्धान्त हो। बर्दियामा पनि यही मापदण्ड लागू हुनुपर्छ।

१

पहिलो प्रश्न

संरक्षण के हो?

यदि संरक्षण भनेको केवल जनावरको सङ्ख्या बढाउनु हो भने, त्यो अधुरो बुझाइ हो। सङ्ख्या त एउटा नतिजा मात्र हो — संरक्षणको उद्देश्य होइन।

पुरानो सोच

संरक्षण = वन्यजन्तुको सङ्ख्या बढाउनु। मानिसलाई जङ्गलदेखि टाढा राख्नु।

नयाँ सोच

संरक्षण = मानिस र प्रकृति सँगै फस्टाउने सम्बन्ध टिकाउनु। जीवन र जीविका दुवैको रक्षा।

बर्दियामा बाघ बढ्नु राम्रो हो। तर बाघ बढ्दा स्थानीय बासिन्दाको ज्यान जाने, खेती नष्ट हुने र मानिस जङ्गलबाट पन्छिनुपर्ने अवस्था आयो भने — त्यो साँचो संरक्षण होइन, एउटा असन्तुलन हो।

> **साँचो संरक्षण त्यो हो जसमा जङ्गल पनि हुर्कन्छ, र जङ्गलसँगै बस्ने मानिस पनि सुरक्षित र समृद्ध हुन्छन्।**

परिभाषा: संरक्षण भनेको प्रकृति र मानव समाजबीचको त्यो सम्बन्धको रक्षा र पुनरुत्थान हो, जसले आजको जैविक विविधता र मानव कल्याण मात्र होइन, **आउँदा पुस्ताको हक र हित** पनि सुरक्षित गर्छ। कुनै एउटालाई अर्कोको मूल्यमा जोगाउनु संरक्षण होइन।

२

दोस्रो प्रश्न

संरक्षण कसका लागि हो?

बाघ र गैँडाको तस्बिर संसारभर पुग्छ। अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूले प्रतिवेदन देखाउँछन्, दाताहरू खुसी हुन्छन्, पदक र पुरस्कार बाँडिन्छन्। तर एउटा प्रश्न बाँकी रहन्छ — **यो सबैको फाइदा कसलाई?**

जङ्गलको सबैभन्दा नजिक बस्ने, र यसको भार सबैभन्दा बढी बोक्ने त बर्दियाकै स्थानीय बासिन्दा हुन्। तर धेरैजसो फाइदा — नाम, स्रोत र निर्णय — टाढा पुग्छ।

४७+

बर्दियामा वन्यजन्तुबाट गएका ज्यान (सन् २०१९ यता)

बालीनाश

वर्षभरिको मेहनत रातारात नष्ट

पशुधनको क्षति

गाईवस्तु र बाख्रामाथि आक्रमण

निरन्तर त्रास

खेत, गोठ र बाटोमा दैनिक डर

जब भार एकातिर र फाइदा अर्कोतिर पर्छ, त्यो न्यायसंगत हुँदैन। संरक्षण **टाढाका सूचकाङ्क वा पुरस्कारका लागि** होइन — यो सबैभन्दा पहिले **त्यही माटोमा बस्ने समुदायका लागि** हुनुपर्छ।

> **जसले सबैभन्दा बढी मूल्य तिर्छ, फाइदा र निर्णयमा उसैको पहिलो हक हुनुपर्छ।**

यसको मतलब बाघ वा गैँडा जोगाउनु हुँदैन भन्ने होइन। मतलब यति हो — तिनलाई जोगाउने काम समुदायको जीवनलाई बलियो बनाउँदै हुनुपर्छ, कमजोर बनाउँदै होइन।

३

तेस्रो प्रश्न

संरक्षण कसले गर्ने हो?

अहिलेको ढाँचामा निर्णय प्रायः माथिबाट आउँछ — कहाँ पोखरी बनाउने, कहाँ घाँस व्यवस्थापन गर्ने, कस्तो नियम लगाउने। स्थानीय बासिन्दालाई त प्रायः तयार भइसकेको योजना लागू गर्न मात्र भनिन्छ।

तर बर्दियाको माटो, मौसम, बाटो र बानी सबैभन्दा राम्ररी कसले चिन्छ? **यहीँ जन्मे-हुर्केका मानिसले।** उनीहरूको ज्ञानलाई किनारामा राखेर गरिने संरक्षण अधुरो हुन्छ।

क **समुदाय अगुवा:** समुदाय आफैँ योजनाको केन्द्रमा — सल्लाहकार होइन, निर्णायक।

ख **संस्था सहयोगी:** निकुञ्ज, संस्था र दाताले प्राविधिक र आर्थिक साथ दिने — निर्णय खोस्ने होइन।

ग **ज्ञानको जोड:** स्थानीय अनुभव र वैज्ञानिक ज्ञान सँगै — एउटाले अर्कोलाई नमेटाओस्।

> **जसले भार बोक्छ, उसैको हातमा बागडोर हुनुपर्छ। जङ्गलसँगै बाँच्ने समुदायलाई किनारामा राखेर टिकाउ संरक्षण सम्भव छैन।**

अनुदान सकिनासाथ वा जवाफदेहिताको माग हुनासाथ झोला बोकेर हिँड्ने छुट जोसँग छ, त्यो संरक्षणको उत्तम संवाहक हुनै सक्दैन। संस्थाहरू आउँछन्, जान्छन् — **सधैँ रहने दुई पक्ष हुन्: सरकार र समुदाय।** संरक्षण बिग्रिँदा परिणाम भोग्ने समुदाय; सप्रिँदा प्रत्यक्ष र प्रमुख लाभ पाउने पनि समुदाय। दुवै अवस्थामा सबैभन्दा ठूलो सरोकार र दाउ समुदायकै छ — त्यसैले संरक्षण कसरी गर्ने भन्नेमा सबैभन्दा ठूलो प्रभाव पनि समुदायकै हुनुपर्छ।

कर्तव्य र मर्यादा

निकुञ्ज कसका लागि?
अधिकारी केका लागि?

राष्ट्रिय निकुञ्जका अधिकारीहरूको जिम्मेवारी निकुञ्ज र त्यसभित्रको जैविक विविधताको संरक्षण र व्यवस्थापन मात्र होइन — **वरपरका समुदायको हितका लागि काम गर्नु पनि उनीहरूकै दायित्व हो।**

अधिकारीहरूको भूमिका शासकको होइन, सेवकको हो। उनीहरू सार्वभौम जनताका तर्फबाट, कानुन र नीतिको सीमाभित्र रहेर, कर्तव्य निभाउन खटिएका हुन् — र त्यही सेवा नै उनीहरूको पदको गौरव हो।

हो, कठिन जिम्मेवारी सहज बनाउन उनीहरूलाई केही स्वविवेकीय अधिकार दिइएको छ। तर त्यही अधिकारकै भरमा निकुञ्जभित्र एकलौटी योजना लागू गर्नु — कंक्रीटका संरचना ठड्याउनु, दर्जनौँ पानीका पोखरी जथाभावी थप्नु, वा घाँसे मैदानमा अत्यधिक आगो र कटानी गर्नु — **संरक्षण अधिकारीको कर्तव्यको मर्मविपरीत हो।** स्वविवेक भनेको काम सहज बनाउने साधन हो, समुदायलाई निर्णयबाट पन्छाउने बाटो होइन।

> **निकुञ्ज छेउका समुदायको भन्ने हक छ — किनकि यो उनीहरूको सम्पदा हो, उनीहरूकै भविष्य हो; कतैबाट सरुवा भएर आउने कर्मचारीको होइन।**

स्पष्ट रहोस्: धेरै अधिकारी इमानदारीसाथ, कठिन परिस्थितिमा काम गरिरहेका छन् — त्यो कदरयोग्य छ। यो आग्रह कुनै व्यक्तिविरुद्ध होइन, पद्धतिप्रति हो: निकुञ्जभित्रका ठूला निर्णय एकलौटी गरिनुहुँदैन — समुदायको सहमतिसँगै गरिनुपर्छ।

सहयोगीको भूमिका

संघसंस्थाको काम: उत्प्रेरक, अपरिहार्य होइन

गैरसरकारी तथा अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूको साँचो भूमिका **उत्प्रेरकको** हो — आगो सल्काउने झिल्को, आगो आफैँ होइन: नयाँ ज्ञान भित्र्याउने, क्षमता बढाउने, सुरुवात गराउने, अनि जिम्मेवारी समुदायलाई सुम्पेर नयाँ चुनौतीतिर लाग्ने।

जुन काम दोहोरिन्छ — वर्षौंदेखि उही तालिम, उही सर्वेक्षण, उही कार्यक्रम — त्यो क्रमशः सामुदायिक संस्थाकै हातमा जानुपर्छ; र संस्थाहरूकै पहिलो दायित्व हो: **समुदायको क्षमता त्यो तहसम्म पुऱ्याउनु।**

अहिलेको प्रवृत्ति

दशकौँदेखि उही भूमिका, उही काम।
आफूलाई अपरिहार्य देखाइरहने;
हस्तान्तरणको योजना कहिल्यै नबन्ने।

हुनुपर्ने

हरेक कामसँगै हस्तान्तरणको योजना।
सफलताको नाप: समुदाय कति चाँडो आत्मनिर्भर भयो।

दशकौँसम्म उही ठाउँमा उही काम — त्यो सफलताको होइन, **असफलताको सूचक** हो। जबरजस्ती सान्दर्भिकता जोगाइराख्ने यो प्रवृत्तिले दुईतिर हानि गर्छ: समुदायको अभिकर्तृत्व खुम्चिन्छ, र संस्थाकै काम पनि अनुत्पादक र नवीनताविहीन बन्छ। बर्दियामै रकम उपलब्ध हुँदाहुँदै, रचनात्मकताकै अभावमा उही असफल प्रयोग दोहोरिएका उदाहरण छन्। लगानी प्रायः "चेतना" र "व्यवहार परिवर्तन" जस्ता अमूर्त शीर्षकमा सोभिन्छ — जहाँ देखिने प्रमाण चाहिँदैन, र रकमको हिसाब राख्नै कठिन हुन्छ। स्पष्ट रहोस् — संस्थाहरू अनावश्यक छैनन्; आग्रह यति हो: हरेक भूमिकासँगै हस्तान्तरणको बाटो पनि लेखियोस्।

> **सहयोगीको सबैभन्दा ठूलो सफलता त्यो हो — जुन दिन उसको आवश्यकता नै बाँकी रहँदैन।**

स्थानीय सरकारको ठाउँ

पालिका र वडा: संरक्षण बाधा होइन, अवसर

धेरै पालिका र वडामा संरक्षण निकाय र नीतिप्रति असन्तोष छ — विकासका योजना र प्रगतिका बाधकजस्ता लाग्छन्। यो भावना बुझ्न सकिन्छ: जहाँ स्थानीय सरकारको नियत र संरक्षणको मर्मबीच **विश्वासै छैन**, त्यहाँ हरेक नियम अवरोधजस्तो देखिन्छ।

तर संरक्षणमा स्थानीय सरकारको गम्भीर भूमिका छ — सर्त एउटै: नदीजन्य पदार्थ (ढुङ्गा, गिट्टी, बालुवा) जस्ता **सजिला आम्दानीका स्रोतमा मात्र नअल्झिने।** सजिलो आम्दानीले आजको खल्ती भर्छ, तर भोलिको जग रित्याउँछ।

पुरानो बाटो

नदीजन्य पदार्थको उत्खनन र बिक्री। संरक्षणलाई विकासको बाधा मान्ने।

नयाँ बाटो

संरक्षणमा आधारित पर्यटन, उद्यम र सीपमा लगानी। संरक्षणलाई दीर्घकालीन पुँजी मान्ने।

मध्यवर्ती क्षेत्रजस्ता संरक्षण प्राथमिकताका ठाउँवरिपरिका पालिका र वडाले गर्न सक्ने सबैभन्दा असल काम: संरक्षणसँगै हिँड्दाका अल्पकालीन र दीर्घकालीन अवसरहरू बुझ्ने, र तिनैमा आधारित विकासलाई सहजीकरण गर्ने। स्थानीय नियम बनाउने, र प्राकृतिक स्रोत तथा संरक्षणका सम्पत्तिको सदुपयोग गर्न सक्ने गरी स्थानीय बासिन्दाको क्षमता बढाउने — परम्परागत उत्खननमै अल्झिनु र संरक्षणलाई बाधा मान्नुभन्दा यही नै दूरदर्शी बाटो हो।

> **संरक्षण स्थानीय विकासको बाधा होइन — बर्दियाको सबैभन्दा दिगो पुँजी हो।**

निजी क्षेत्रको जिम्मेवारी

निजी क्षेत्र: पुँजी कसका लागि?

संरक्षणका कैयौँ प्राथमिकता क्षेत्र निजी क्षेत्रकै हातबाट बिग्रिएका छन् — बाहिरबाट पुँजी बोकेर **प्यारासुटझैँ झर्ने**, अनि समुदायले पुस्तौँ लगाएर आर्जन गरेको सामाजिक र पारिस्थितिक पुँजी भजाउने प्रवृत्ति। जग्गाको भाउ अस्वाभाविक उकालेर स्थानीयकै पहुँचबाहिर पुऱ्याउने काम पनि यसैको एक रूप हो।

असोचविचारको कंक्रीटीकरण; संस्कृति र सौन्दर्यसँग नमिल्ने संरचना; अनि उही-उही उत्पादन दोहोऱ्याएर बजार पातलो पार्ने बानी — नयाँ, रचनात्मक, पुनरुत्थानशील र समुदायलाई लाभ पुग्ने उपायको सट्टा। तर लगानी र उद्यम आफैँमा आवश्यक छन् — **प्रश्न लगानीको होइन, तरिकाको हो।**

प्यारासुट पुँजी

बाहिरबाट झर्ने, स्थानीय पुँजी भजाउने, नाफा बाहिरै लैजाने।

साझेदार पुँजी

समुदायसँगै बस्ने, स्थानीय रोजगारी र खरिदलाई प्राथमिकता, नाफाको अंश स्थानीय अर्थतन्त्रमै।

निजी क्षेत्रको पहिलो जिम्मेवारी यही हो: आफ्नै व्यवसायले त्यो सारतत्त्व नबिगारोस् — पारिस्थितिक, सौन्दर्य, सांस्कृतिक, आर्थिक र ऐतिहासिक — **जसले उनीहरूलाई पहिलोपल्ट बर्दियासम्म तान्यो।** विकासको नाममा बर्दियालाई अर्को सौराहा वा पोखरा बनाउँदै लैजानु बर्दियाको दीर्घकालीन हितमा छैन। बरु आफ्नै मौलिकपन अघि सार्दै, राम्रा पक्षहरूलाई अझ राम्रो बनाउँदै — दिगो विकास र पर्यापर्यटनको ज्वलन्त, दूरगामी रूपमा सफल गन्तव्य बन्नु नै बर्दियाका लागि उत्कृष्ट उपाय हो।

समुदायका अपेक्षा सिधा छन्: परियोजना थाल्नुअघि सामुदायिक संस्था, स्थानीय सरकार र संरक्षण निकायसँग बसेर सल्लाह; र स्थानीय रोजगारी तथा खरिदलाई प्राथमिकता।

> **समुदायको पुँजीमा फस्टाउने व्यवसायको पहिलो साझेदार समुदाय नै हुनुपर्छ।**

४

चौथो प्रश्न

सफलताको श्रेय कसले पाउँछ?

शून्य चोरीशिकारका वर्ष होऊन् वा विश्वका १० दिगो गन्तव्यको सूचीमा बर्दियाको नाम — यी साँच्चिकै गर्वलायक, **वास्तविक सफलता** हुन्। तर यिनको श्रेय मुख्यतः कसले पायो? प्रायः प्रतिवेदनमा नाम लेखिने संस्था र व्यक्तिले।

जसले पुस्तौँदेखि जङ्गल जोगाए, जसले आफ्नो ज्यान र जीविका जोखिममा राखे — तिनको नाम प्रायः पछाडि पर्छ। यो सानो कुरा होइन। **श्रेय भनेको केवल इज्जत होइन — यो अर्को वर्षको स्रोत, निर्णय र शक्ति पनि हो।**

अहिले

सफलताको श्रेय टाढा पुग्छ। अर्को पटकको बजेट र निर्णय पनि उतै फर्किन्छ।

हुनुपर्ने

श्रेय समुदायसँग बाँडिन्छ। त्यही श्रेयसँगै स्रोत र निर्णयको अधिकार समुदायमै फर्किन्छ।

श्रेय जहाँ जान्छ, **शक्ति पनि त्यहीँ जान्छ** — जसले श्रेय पाउँछ, अर्को पटक निर्णय पनि उसैले गर्छ। समुदायले **वास्तविक श्रेय** पाउँदा (देखावटी, खोक्रो स्याबासी होइन) अझ सिक्ने, अझ राम्रो गर्ने र विशेषज्ञता आर्जने इच्छाशक्ति बढ्छ — जसले क्रमशः चुस्त, सर्वाङ्गीण संरक्षण अभ्यास जन्माउँछ। तर बाहिरियाले श्रेय खोसिरहँदा सोझा समुदाय-सदस्यमा छाप पर्छ: "संरक्षण त बाहिरियाकै काम रहेछ।"

> **साँचो सफलता त्यो हो जसमा समुदायले भन्न सकोस् — "यो जङ्गल हामीले जोगायौँ, र यसको फल पनि हामीले नै पायौँ।"**

जरो कुरा

सफलता कसले परिभाषित गर्छ?

चारै प्रश्नको साझा सूत्र एउटै हो: जसको हातमा अभिकर्तृत्व, उसैले तय गर्छ — **संरक्षण के हो, र "सफलता" के हो।**

समुदाय सफलता परिभाषित गर्ने ठाउँमा नबसे, अरूले परिभाषित गर्छन् — र लक्ष्य, उपलब्धि र नापोका मापदण्ड उनीहरूकै नजर र प्राथमिकताअनुसार बन्छन्, जुन समुदायको हितसँग नमिल्न पनि सक्छ।

संस्थाको नजरमा सफलता

बाघको बढ्दो सङ्ख्या, प्रतिवेदनका अङ्क, अन्तर्राष्ट्रिय पुरस्कार।

समुदायको नजरमा सफलता

जङ्गल पनि बाँचोस्; जङ्गलसँगै बस्ने समुदाय पनि सुरक्षित र समृद्ध रहोस्।

बर्दिया यसकै प्रमाण हो। संसारभर **"चम्किलो सफलता"** भनेर बाँडिएको कुरा — विशेषगरी बाघको सङ्ख्या दोब्बर (Tx2) — यहाँका स्थानीय बासिन्दाका लागि सङ्कट बन्यो। परिभाषा टाढाबाट बन्दा, मूल्य यहीँको माटोले चुकायो।

जबसम्म सफलताको श्रेय सीमित हातहरूमा मात्र रहन्छ, तबसम्म सजिलो बाटो रोज्ने र "सफलता के हो" भन्नेमा जवाफदेहिताबाट टाढिने प्रलोभन रहिरहन्छ, समुदायकै मूल्यमा भए पनि। **तर जहाँ श्रेय बाँडिन्छ, त्यहाँ जिम्मेवारी पनि बलियो हुन्छ।**

अन्तिम अनुमोदन समुदायको: सफलता हो कि असफलता — अन्तिम निर्णय र अनुमोदन समुदायबाटै हुनुपर्छ; त्यसपछि मात्र अरू सरोकारवाला र सहकर्मीले "संरक्षण सफलता" शब्द प्रयोग गर्न पाउनुपर्छ। सफलता कसले, केका आधारमा घोषणा गर्ने भन्ने अभिकर्तृत्व गलत हातमा रहेसम्म, सफलताको गलत व्याख्या अवश्यम्भावी छ।

> **सफलता कसले नाप्छ भन्ने कुराले नै तय गर्छ — त्यो सफलता कसका लागि हो।**

स्रोतको कुरा

लगानी कहाँ?
प्राथमिकता कसले तोक्ने?

सफलताको परिभाषा जसले लेख्छ, लगानीको प्राथमिकता पनि उसैले तोक्छ। र प्राथमिकता बिग्रिएपछि, लगानी पनि बरालिन्छ।

उदाहरण हेरौँ — आज बर्दियाको सबैभन्दा ठूलो सङ्कट मानव–वन्यजन्तु द्वन्द्व हो। तर लगानीको ठूलो हिस्सा चोरीशिकार नियन्त्रणमै मात्र केन्द्रित छ भने, त्यो **बरालिएको लगानी** हो। चोरीशिकार रोक्नु आवश्यक छ — तर घरमा आगो बलिरहेका बेला पर्खाल रङ्गाउनु प्राथमिकता होइन। यस्ता लगानी कहिलेकाहीँ समुदायको हितविपरीत समेत हुन पुग्छन्।

बरालिएको लगानी

प्राथमिकता बाहिरबाट तय हुन्छ। समुदायले भोगिरहेको सबैभन्दा ठूलो पीडा ओझेलमा पर्छ।

ठिक ठाउँको लगानी

समुदायकै भोगाइबाट प्राथमिकता तय हुन्छ। स्रोत सबैभन्दा ठूलो समस्यामा पहिले पुग्छ।

यस्तो किन दोहोरिरहन्छ? किनकि प्राथमिकता तोक्नेहरू ती हुन्, जसले **निर्णयको परिणाम आफैँ भोग्नुपर्दैन।** निर्णयमा समुदायको भूमिका नभएसम्म, बाहिरी पक्षकै नजर र सुविधाअनुसार यस्ता निर्णय दोहोरिइरहनेछन्।

> **जसले परिणाम भोग्छ, प्राथमिकता पनि उसैले तोक्नुपर्छ।**

जोड्ने कडी

मानव–वन्यजन्तु द्वन्द्व: रोग होइन, लक्षण हो

बर्दियामा बाघ र मानिसबीचको द्वन्द्व आज सबैभन्दा ठूलो पीडा बनेको छ। तर यो **मूल समस्या होइन** — यो त गहिरो समस्याको बाहिरी लक्षण मात्र हो।

सोच्नुहोस् — पानीका पोखरी बढाइए, घाँसे मैदान व्यवस्थापन गरिए, बाघको सङ्ख्या तीव्र बढ्यो। यी सबै निर्णय समुदायको सल्लाह बिना, माथिबाट भए। नतिजा: बस्तीतिरै जनावर आउने, र द्वन्द्व चर्किने।

सारा ध्यान केही प्रजातिको सङ्ख्या बढाउनेमै केन्द्रित भयो। तर त्यो वृद्धिले नजिकैका समुदायमा कस्तो असर पार्छ भन्नेबारे न पहिले विचार गरियो, न त कुनै तयारी। **असर सोचिएन, त्यसैले तयारी पनि भएन** — र त्यो भार सोझै स्थानीय बासिन्दामाथि आइपऱ्यो।

१. समुदायको अभिकर्तृत्व बिना, माथिबाट निर्णय
२. केही प्रजातिको सङ्ख्या बढाउनेमै ध्यान केन्द्रित
३. जङ्गल र समुदायको सन्तुलन बिग्रियो
४. मानव–वन्यजन्तु द्वन्द्व — यो लक्षण देखियो

एउटा गहिरो कुरा: "मानव–वन्यजन्तु द्वन्द्व"को **"मानव"ले व्यवहारमा समुदायकै सदस्यलाई जनाउँछ** — द्वन्द्वमा पर्ने न अधिकारी हुन्, न दाता। तर समाधानको निर्णय भने द्वन्द्वका दुवै पक्ष — वन्यजन्तु (स्वाभाविकै) र स्थानीय समुदाय — बाहेक अरूले गरिरहेका छन्। त्यसैले त हात्तीसँगको दशकौँ पुरानो द्वन्द्व सुल्झिएन मात्र होइन, बाघ र चितुवासँगको नयाँ सङ्कट थपिँदै गयो।

तारबार र क्षतिपूर्ति आवश्यक छन्, तर तिनले लक्षण मात्र छुन्छन्। **मूल उपचार: निर्णयको बागडोर समुदायलाई फर्काउनु।**

अभिकर्तृत्व भएपछि के फेरिन्छ?

यो कुनै सपना होइन — व्यवहारमा उतार्न सकिने कुरा हो। जब बर्दियाको समुदायको हातमा साँचो अभिकर्तृत्व आउँछ, तब यी कुरा फेरिन्छन्:

→ **निर्णय समुदायमै:** के-कस्ता समस्या छन्, कस्ता अवसर उपलब्ध छन्, र प्राथमिकता के हुने — यी कुरा समुदायकै सल्लाहमा तय हुन्छन्।

→ **द्वन्द्व घट्छ:** सन्तुलन समुदायकै समझमा बन्ने भएकाले, जनावर र मानिसको टकराव आफैँ कम हुन्छ।

→ **फाइदा समुदायमा:** पर्यटन, स्रोत र रोजगारीको लाभ पहिले त्यहीँका स्थानीय बासिन्दासम्म पुग्छ।

→ **श्रेय समुदायको:** सफलताको नाम र त्यससँग आउने शक्ति समुदायमै रहन्छ।

→ **उल्टा काम रोकिन्छन्:** दाता वा निकायकै नाममा हुने प्रत्युत्पादक काम तुरुन्तै बन्द हुन्छन्; सामान्य विवेक हावी हुन्छ, नियन्त्रण-सन्तुलन कायम रहन्छ।

→ **सूचित निर्णय, बढ्दो विशेषज्ञता:** हरेक योजनाका फाइदा-बेफाइदा आफ्नो जीवन र परिवेशमा — अल्पकालीन र दीर्घकालीन — केलाएर निर्णय हुन्छ; र वर्षौंको सहभागितासँगै स्थानीयहरू विशेषज्ञ तहकै संरक्षण योजनामा दखल राख्ने विज्ञ बन्दै जान्छन्।

→ **संरक्षण नै बलियो हुन्छ:** स्थानीय बासिन्दाले पारिस्थितिकी र निकुञ्ज सञ्चालनको समग्र बुझाइ हासिल गर्छन् — र संरक्षणमा अझ रचनात्मक र सकारात्मक भूमिका खेल्न सक्छन्।

> **अभिकर्तृत्व भनेको जङ्गलविरुद्ध जानु होइन — जङ्गलसँगै, बराबरीको मालिक भएर बाँच्नु हो।**

बर्दियाको समुदायसँग पुस्तौँको ज्ञान, माटोको माया र जोगाउने इच्छा — सबै छ; नभएको एउटै कुरा हो: **निर्णयको चाबी**। चाबी फर्केपछि बर्दिया आफैँ नमुना बन्छ।

अब हाम्रो पालो

अभिकर्तृत्व कसरी सुरु गर्ने?

अभिकर्तृत्व कसैले उपहारमा मात्र दिँदैन — यो समुदाय आफैँले सानो तर निरन्तर पाइलाबाट आर्जन गर्ने कुरा पनि हो।

१ **चासो राख्ने:** संरक्षण हाम्रै सरोकारको विषय हो भनेर पहिले आफैँले स्वीकार गर्ने। चासो बिना अधिकार टिक्दैन।

२ **सिक्ने अवसर समात्ने:** समुदायमा चलिरहेका संरक्षण योजना, गतिविधि र बजेट बुझ्ने मौका खोज्ने; बैठक र छलफलमा उपस्थित हुने।

३ **प्रश्न सोध्ने बानी:** सम्बन्धित निकायलाई सोध्न सिक्ने — यो किन भइरहेको छ? कसको सल्लाहमा? यसमा हाम्रो भूमिका के? प्रश्नले नै जवाफदेहिता जन्माउँछ।

४ **सँगै संगठित हुने:** एक्लै होइन, सामूहिक रूपमा — परिषद्, समूह वा सहकारीमार्फत आवाजलाई बलियो बनाउने।

अधिकारसँगै जिम्मेवारी: अभिकर्तृत्व त्यसैसँग टिक्छ जसले केही अनुशासन र जिम्मेवारी पनि बोक्न सक्छ। पारदर्शी हुने, आफ्नो निर्णयको जवाफ दिन तयार हुने, आफैँले बनाएको नियम आफैँ मान्ने, र तत्कालको फाइदाभन्दा दीर्घकालीन हितलाई माथि राख्ने। अनुशासन र जवाफदेही बिनाको अधिकार धेरै टिक्दैन।

हाम्रो बाटो, हाम्रो मर्यादा: आवाज बलियो बनाऔँ; तीतो सत्य बोल्न नहिचकिचाऔँ — यथास्थितिलाई चुनौती दिँदा कोही असहज होलान्, त्यो स्वाभाविकै हो। तर सधैँ सम्झौँ: परम्परागत संरक्षण निकायहरूका सकारात्मक योगदानप्रति सम्मान राखौँ, अहिंसामा अडिग रहौँ, र हाम्रो हरेक कदम तर्कसंगत, नैतिक र मर्यादित होस्। हाम्रो शक्ति आक्रोशमा होइन — सत्य, संयम र नैतिक धरातलमा छ।

अभिकर्तृत्व माग्ने र आर्जन गर्ने — दुवै सँगै जान्छन्। जति हामी चासो, सिकाइ, प्रश्न र जिम्मेवारीमा खरो उत्रन्छौँ, त्यति नै बागडोर हाम्रो हातमा फर्किन्छ।

अगाडिको यात्रा

गन्तव्य के हो? पुग्न के चाहिन्छ?

कल्पना गरौँ — निकुञ्जका योजना समुदायको सहमतिमा बन्छन्, द्वन्द्वको छिटो र न्यायपूर्ण समाधान हुन्छ, पर्यटनको लाभ स्थानीय बासिन्दासम्म पुग्छ, र संसारले बर्दियालाई "समुदायले चलाएको संरक्षण"को नमुना मान्छ। यही गन्तव्यमा पुग्न केही बढी चाहिन्छ:

१ **सीप र शिक्षा:** पारिस्थितिकी, कानुन र निकुञ्ज व्यवस्थापनको आधारभूत ज्ञान; हिसाबकिताब, नेतृत्व र संवादको सीप — ताकि समुदाय जुनसुकै टेबलमा बराबर भएर बस्न सकोस्।

२ **संस्थागत ढाँचा:** बर्दियाकै सन्दर्भमा — बस्ती-बस्तीमा सामुदायिक संरक्षण समिति, तिनको साझा सङ्गठन, र निकुञ्जसँग औपचारिक सहनिर्णयको संयन्त्र। छरिएको आवाज हराउँछ; संगठित आवाज संस्था बन्छ।

३ **स्व-शासन र स्व-अनुशासन:** अरूलाई जवाफदेही बनाउनुअघि आफैँ जवाफदेही बनौँ। साना तर अर्थपूर्ण अभ्यासबाट सुरु गरौँ — जङ्गल छेउमा चर्को गीत-सङ्गीत आफैँ नियमन गर्ने, माछा मार्ने चलनलाई दिगो अभ्यासतिर लैजाने।

विश्वासको कुरा: समुदायको क्षमता र नियतमाथि प्रश्न उठाउने तर्क निकायहरूसँग छँदै छ — समुदाय आफैँ आधारभूत अनुशासनमा चुक्दा त्यही तर्कले बल पाउँछ। संरक्षणका वास्तविक समस्या सम्हाल्ने सामर्थ्य समुदायले देखाएपछि मात्र विश्वास बन्छ — अनि नियतमाथि शङ्का गर्ने बहाना कसैसँग रहँदैन। समुदाय जति तयार, बागडोर उति नजिक।

> **कसैले भन्नुअघि नै आफैँ थालेको असल अभ्यास — त्यही नै अभिकर्तृत्व धान्न तयार भएको सबैभन्दा बलियो प्रमाण हो।**

साँचो प्रतिनिधित्व, साँचो अभिकर्तृत्व

अभिकर्तृत्व समुदायको हातमा आउनु भनेको **केही व्यक्तिको हातमा आउनु होइन।** जबसम्म सामुदायिक संस्थाहरूमा बहुसङ्ख्यक सदस्यको लोकतान्त्रिक र सक्रिय सहभागिता हुँदैन, तबसम्म समुदायका साँचा सरोकारको साँचो प्रतिनिधित्व सम्भव छैन।

तलदेखि माथिसम्मको बलियो संयन्त्र नभएका ठाउँमा एउटा जोखिम सधैँ रहन्छ — समुदायकै केही सदस्य **"पेसेवर लाभग्राही"** बन्ने; बाहिरिया र शक्तिशालीकै स्वार्थमा चल्ने; र सानो व्यक्तिगत फाइदाका लागि आफ्नै बहुसङ्ख्यक सदस्यलाई धोका दिने। यो कुनै व्यक्तिको दोष होइन — कमजोर संरचनाले जन्माउने प्रवृत्ति हो।

पुरानो चलन

समुदायको "प्रतिनिधित्व" पुरानै खेलाडीका केही लाभग्राहीले गर्ने; भेला औपचारिकतामा सीमित।

हुनुपर्ने

बस्तीदेखि परिषद्सम्म प्रमाणित भएर आएका बहुमतका साँचा विचारले ठाउँ पाउने।

त्यसैले हरेक बस्तीका सामुदायिक संरक्षण समिति सक्रिय रहनुपर्छ — सरोकार र विचार नियमित बाँड्दै, छलफल गर्दै। बस्तीका आवाज तहगत रूपमा जोडिँदै परिषद्सम्म पुगेपछि, त्यो परिषद् केही शक्तिशाली सदस्यको लहड वा स्वार्थमा हल्लिन सक्दैन — **किनकि त्यसको जग बहुमतको प्रमाणित धारणामा उभिएको हुन्छ।**

> **थोरैको स्वार्थमा हल्लिने होइन — बहुमतको आवाजमा उभिने संस्था नै साँचो अभिकर्तृत्वको जग हो।**

कुनै पनि हस्तक्षेप — जाँच्ने सात कसी

कुनै संरक्षण हस्तक्षेप — योजना, आयोजना वा कार्यक्रम — अघि बढाउनुअघि, समुदाय-संयन्त्रले तल दिइएका कसीमा जाँच्नुपर्छ। कुनै कसीमा प्रस्ट जवाफ नआए, थप छलफल र संशोधन नभई त्यो प्रस्ताव अघि बढाइनु हुँदैन।

१ **वास्तविक आवश्यकता, कि हावादारी कल्पना?** यसले अहिले नै टड्कारो देखिएको समस्या सम्बोधन गर्छ, कि प्रमाणविहीन परिकल्पनामाथि उभिएको छ?

२ **साँच्चै सशक्तीकरण गर्छ?** आर्थिक रूपमा वा संरक्षणको निर्णयमा अभिकर्तृत्व दिने गरी समुदायलाई बलियो बनाउँछ?

३ **गति र आकार क्षमतासँग मिल्छ?** यसको गति र आकार स्थानीय क्षमताले साँच्चै धान्न सक्ने खालको छ, कि हतारमा थोपरिएको छ?

४ **सम्भावित उपप्रभाव केलाइएको छ?** नकारात्मक उपप्रभावका सबै सम्भावित परिदृश्य र तिनका उपचार पहिल्यै सोचिएको छ?

५ **समुदायकै निगरानी छ?** प्रतिनिधिमूलक समुदाय-निगरानी र जाँचको पारदर्शी संयन्त्र (community transparency) राखिएको छ?

६ **डेटा-स्वामित्व र जैविक-चोरीको जोखिम?** लागू हुने हकमा, स्थानीय ज्ञान, डेटा र जैविक स्रोतको अनधिकृत उपयोग (बायोपाइरेसी) रोक्ने प्रबन्ध छ?

७ **बन्द गर्नुपर्ने अवस्था प्रस्ट छ?** कुन अवस्थामा समुदाय-संयन्त्रले यसलाई "बन्द गर्नुपर्ने" ठहऱ्याउन सक्छ भन्ने सर्त पहिल्यै लेखिएको छ?

> **जुन प्रस्तावले यी कसी पार गर्न सक्दैन, त्यो समुदायको स्वार्थमा छैन — जतिसुकै आकर्षक सुनिए पनि।**

किन "कसी"? सुनारले सुनको खोट कसीमा घोटेर जाँच्छ — टल्किएर मात्र सुन ठहरिँदैन। संरक्षणका प्रस्ताव पनि त्यस्तै हुन्: जति सुनौला सुनिए पनि, कसीमा नजाँची स्विकार्नु हुँदैन। यी सात कसीले समुदायको हित मात्र होइन, साँचो र दिगो संरक्षण आफैँलाई पनि जोगाउँछन्।

संरक्षण सहकार्यको स्वरूप — समुदाय केन्द्रमा

संरक्षण कुनै एक्लो पक्षको काम होइन। हरेकको भूमिका छ — र त्यो नाघ्ने आ-आफ्नै तरिका पनि।

निकुञ्ज / सरकार
✓ कानुनभित्र सहजकर्ता, सहनिर्णायक साझेदार
✕ सहमति नमानी शासन गर्ने एकलौटी अधिकारी

संघसंस्था (NGO/INGO)
✓ अस्थायी उत्प्रेरक, क्षमता निर्माता
✕ कहिल्यै नछोड्ने स्थायी सञ्चालक

स्थानीय सरकार
✓ संरक्षणमैत्री विकासको सहजकर्ता
✕ राजस्वमै रुमल्लिने, संरक्षणलाई बाधा ठान्ने

निजी क्षेत्र
✓ सम्मानजनक, स्थानीय-प्राथमिकता लगानीकर्ता
✕ सहमति बिनै दोहन गर्ने प्यारासुट पुँजी

समुदाय — केन्द्रीय अभिकर्ता

निर्णय, दिशा र स्वामित्वको केन्द्र

प्राज्ञिक निकायहरू
✓ स्वतन्त्र प्रमाण दिने, ज्ञान फर्काउने
✕ डेटा लैजाने, केही नफर्काउने अनुसन्धान

सञ्चार माध्यम
✓ समुदायको आवाज साँच्चै बुलन्द पार्ने
✕ बाहिरिया स्वार्थमा सनसनी छाप्ने

दाता / सहायता निकाय
✓ लचिलो, समुदायकै प्राथमिकतामा भरोसा गर्ने
✕ सर्तमाथि सर्त थोपरी आफ्नै एजेन्डा लाद्ने

> **असन्तुलन प्रायः कसैले आफ्नो काम कम गरेर होइन — कसैले अर्काको भूमिका बढी समयसम्म ओगटेर आउँछ। नभएको क्षमता निर्माण गर्नुहोस्; तर कसैको भूमिका सधैँका लागि आफैँ नओगट्नुहोस् — स्थायी विकल्प नै त्यो भूमिका सधैँ रित्तो राख्ने कारण बन्छ।**

अन्त्यमा

बागडोर हाम्रो हातमा

यो पुस्तिकाले कसैलाई शत्रु बनाउन खोजेको छैन। निकुञ्ज, संस्था र दाता — सबैको भूमिका छ, र सबैको साथ चाहिन्छ। तर एउटा कुरा सिधा छ, जसलाई कसैले अस्वीकार गर्न सक्दैन:

"जुन जङ्गल हामीले जोगायौँ, त्यसको निर्णय, फाइदा र श्रेयमा हाम्रो पहिलो हक हुनुपर्छ।"

चार प्रश्न — के हो, कसका लागि हो, कसले गर्ने हो, श्रेय कसले पाउँछ — यी नै हाम्रा कसी हुन्। जहाँ यी चारै प्रश्नको जवाफमा **समुदाय** आउँछ, त्यहीँ साँचो, दिगो र न्यायपूर्ण संरक्षण हुन्छ।

बर्दियाले संसारलाई देखाउन सक्छ — मानिस र बाघ, समुदाय र जङ्गल, विकास र प्रकृति — सबै सँगै फस्टाउन सक्छन्। सर्त एउटै हो: **बागडोर समुदायको हातमा।** र हाम्रो आवाज बलियो होस्, तर बाटो सधैँ मर्यादित।

अन्त्यमा — यस पुस्तिकाले अहिलेलाई बर्दियालाई उदाहरण बनाएको छ, तर यो अवधारणा **विश्वव्यापी** छ। जहाँसुकै, जुनसुकै सन्दर्भका समुदायले यसलाई आ-आफ्नै माटोअनुसार अपनाउन, बदल्न र अगाडि बढाउन सक्छन् — त्यसका लागि हार्दिक निमन्त्रणा।

BCRCF

Burhan Community Regeneration and Conservation Foundation

for the Agency of Community over Conservation

बुर्हान समुदाय पुनरुत्थान तथा संरक्षण प्रतिष्ठान

समुदायको अभिकर्तृत्व · दिगो संरक्षण · न्यायपूर्ण भविष्य

यो पुस्तिका बर्दियाका समुदायसँग सोच्न, छलफल गर्न र अगाडि बढ्नका लागि तयार पारिएको हो।

BCRCF · www.bcrcf.org
info@bcrcf.org

असार २०८३ · जुलाई २०२६

© २०२६ बुर्हान समुदाय पुनरुत्थान तथा संरक्षण प्रतिष्ठान (BCRCF)
फराकिलो र गहिरो छलफलकै लागि — यस पुस्तिकाका सामग्रीको खुला पुनरुत्पादन, अनुवाद र वितरणलाई हार्दिक प्रोत्साहन गरिन्छ। स्रोतको सामान्य उल्लेख नै पर्याप्त हुनेछ।